

СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ З ДІЄСЛІВНИМИ ТА ПРИКМЕТНИКОВИМИ ЛЕКСЕМАМИ У ПОЗИЦІЇ КОМПАРАТИВНИХ ПРЕДИКАТІВ

У статті здійснено комплексний аналіз семантичної та формально-граматичної структури моделі порівняння в реченнях з дієслівними та прикметниковими лексемами у позиції компаративних предикатів, визначено співвідношення компонентів логіко-граматичного та формально-синтаксичного рівнів речення. Виокремлено типи структурних моделей порівняння формально-синтаксичного рівня речення з дієслівними та прикметниковими компаративними предикатами.

Ключові слова: логічна структура моделі порівняння, засоби вираження категорії порівняння, структура речень з дієслівними та прикметниковими компаративними предикатами.

У науковому світі найбільш загально та абстрактно порівняння визначають як відображення в людській свідомості відношень тотожності і відмінності, наявних між предметами і явищами навколишньої дійсності. Властивість психіки ототожнювати і розрізняти предмети довкілля є логічним засобом пізнання, а цінність порівняння полягає насамперед у можливості охарактеризувати один із порівнюваних об'єктів завдяки найсуттєвішим, найвиразнішим ознакам іншого [3, 48]. Порівняння, апелюючи до інтуїції, надає можливість творчої інтерпретації, здатне викликати різні образи й емоції, спрямоване на формування відсутніх у мові значень [1, 359-362]. Завдяки цьому, маючи в своєму арсеналі все-таки обмежений арсенал слів, мовець вербалізує безкінечну множину суб'єктивних уявлень про дійсність.

Сучасні теоретичні дослідження компаративності [2; 4; 5; 6; 7; 8] засвідчують значний за обсягом перелік засобів її вираження в українській мові: дієслівні та прикметникові лексеми у позиції компаративних предикатів (*відрізнятися, поступатися, невідповідний, відмінний, різний, однаковий, подібний, схожий*, тощо); словотвірні (*по-собачому, по-котаки, хвиленодібний, гачкуватий, хвилястий, веселіший* тощо); граматичні конструкції (іменний складений присудок, порівняльний зворот, складнопідрядне порівняльне речення) з порівняльними сполучниками *як, мов, немов, наче, неначе, мовби, немовби, немовбито, ніби, нібито*.

Проте суттєво необхідним у вивченні явища компаративності є розрізнення структури логічного порівняння і структури його мовного втілення, оскільки єдність мови і мислення не означає їхньої абсолютної тотожності. Традиційно логіко-граматична модель порівняння в дослідженнях науковців має трикомпонентну структуру (суб'єкт, об'єкт, основа) або чотирикомпонентну (суб'єкт, об'єкт, основа, показник), яка в реченні набуває різноманітних форм, а специфіка семантики порівняльних конструкцій коливається в широких межах від конкретно визначеного і лексично реалізованого значення до інтуїтивно сприйнятого, невербалізованого.

Найбільш послідовно збіг логіко-граматичної та формально-синтаксичної структури порівняння спостерігаємо в реченнях з дієслівними та прикметниковими лексемами у позиції компаративних предикатів. У таких конструкціях компонентами логіко-граматичної структури є дві порівнювані сутності та ознака, за якою їх порівнюють. Виокремлення фрагментів навколишнього світу ґрунтується на притаманних їм якостях, що можуть збігатися/не збігатися у порівнянні. У структурі речення позиція суб'єкта відведена одному із порівнюваних учасників ситуації, інший виконує роль об'єкта порівняння.

Ситуації компаративних відношень, відображаючи результат мисленнєвого аналізу мовця, позбавлені активного суб'єкта-діяча, відповідно у семантико-синтаксичній структурі речення роль суб'єкта надано одному з учасників відношення-порівняння, який на формально-синтаксичному рівні речення займає позицію підмета. Другий учасник виконує роль об'єкта — те, з чим порівнюють суб'єкт. Третій обов'язковий компонент компаративних відношень — ознака, за якою зіставляють учасників ситуації, адже, не маючи підстави-ознаки, неможливо здійснити саме порівняння. Логіко-граматична структура (суб'єкт, об'єкт, основа, показник) корелює із семантико-синтаксичною структурою речення **S - P - O - O (ознака)**, яка симетрична формально-синтаксичній **Subj - V Praed - Obj/ Obj₁ - Obj₂**, де **Subj** — підмет, **V Praed** — дієслівний присудок, **Obj/ Obj₁** — додаток зі значенням об'єкта порівняння, **Obj₂** — додаток зі значенням об'єкта-ознаки. В даному випадку показником компаративних відношень є дієслівний чи прикметниковий предикат речення. Непредикатні компоненти структурної схеми формально-синтаксичного рівня речення репрезентують відмінкові форми субстантивів, де називним

відмінком оформлено суб'єкт, а непрямыми відмінками слова чи опорного слова словосполучення вербалізують компонент-об'єкт та компонент-ознаку, напр.: *Вона [Любка] була дуже схожа з дитя на Нимідору* (І.Нечуй-Левицький).

Для речень з предикатами компаративних відношень в деяких випадках характерне оформлення компонента “ознака” поширеними словосполученнями, підрядними реченнями, що пов'язано з природою інтелектуального процесу-порівняння, який вимагає детального і всебічного зображення ситуації, напр.: *За характером суцвіт'я, тривалістю цвітіння [флорибунда троянди] подібні до гібриднополіантових* (Календар); *Услесливий приятель схожий на кішку: спереду ласкає, а ззаду кусає* (Укр. прислів'я). Разом з тим, ознака — обов'язковий валентно зумовлений компонент логічно-граматичної структури речення — не завжди має вербальну реалізацію. Він може бути фоновим знанням носіїв мовної спільноти, відомим з контексту чи зрозумілим із змісту речення, напр.: *Хоча державно-політичні кордони ніде жодною мірою не збігаються з культурно-мовними...* (Л.Масенко).

В компаративних конструкціях в позиції предиката зафіксовано дієслівні лексеми: *перевершувати, поступатися, відрізнятись, розбігатися, контрастувати, гармонувати, відповідати, суперечити*, які позначають збіг/незбіг порівнюваної ознаки у двох непередикатних компонентах. Прикметникові компаративні предикати репрезентують лексеми, які за аналогією до згаданих вище дієслів виражають ситуацію констатації подібності за певною ознакою або відсутності спільної ознаки порівнюваних компонентів: *адекватний, аналогічний, близький, еквівалентний, ідентичний, однаковий, подібний, рівнозначний, схожий, споріднений, тотожний та відмінний*.

Дієслова в позиції компаративних предикатів керують безприйменниковими знахідним, давальним, прийменниковими орудним, родовим відмінками лексеми на позначення об'єкта порівняння та безприйменниковим і прийменниковим орудним відмінками лексеми — виразниками ознаки. Формально-синтаксичну структуру речень з дієслівними компаративними предикатами репрезентують такі структурні моделі речень:

N₁ - V - праерN₅ - праерN₅: *Жодна рослина не може порівнятися з трояндою за красою квітки, ароматом, гамом забарвлення, тривалістю цвітіння* (Календар);

N₁ - V - праерN₂ - N₅: *Прапор відрізнявся від загальнонародянського лише блакитною смугою* (Л.Масенко);

N₁ - V - праерN₅ - N₅: *Спритний був драгун і вправно орудував шаблею, але й козак нічим не поступався перед ним* (П.Панч);

N₁ - Vf - N₄ - праерN₅: *Грандифлора троянда перевершує чайно-гібридні троянди за силою зросту і зимостійкістю* (Календар);

N₁ - Vf - N₄ - N₅: *Незаперечно встановлено, що природний газ своїми якостями перевершує всі будь-які інші види палива* (Календар);

N₁ - V - N₃ - праерN₅: *За швидкістю специфічної клінічної дії пеганін поступається лише прозеринові* (Ф.Мамчур); *... в минулому Польща в розвитку промисловості дуже поступалася таким країнам, як Франція і Італія...* (Газ. “День”); *Виготовляти його не складно і за якістю воно [домашнє вершкове масло] не поступається промислового* (Календар).

Конструкції, у яких ознаку порівняння імпліцитно містить загальний зміст речення, на вербальному рівні мають два непередикатних обов'язкових, валентно зумовлених компоненти — суб'єкт і об'єкт порівняння. Ці конструкції репрезентують такі структурні моделі:

N₁ - V - праерN₅ — *Коли ваш аналіз розбігатиметься з стандартом, ви повинні знати, чому так сталося* (Ю.Шовкопляс) (ознака — зміст аналізу та стандартного норматива); *Неприродна лагідність прикро контрастувала з попереднім диким і грізним тоном* (І.Франко) (ознака — емоційне забарвлення спілкування); *Темно-русяве волосся прекрасно гармоніювало з її білим матовим лицем і темно-голубими очима* (Н.Кобринська) (ознака — колір); *Грушевський доводив також, що релігійні уявлення перебувають у певній відповідності з еволюцією суспільства* (Газ. “День”) (ознака — інтелектуальна складова);

N₁ - V - N₃ — *Секретар... каже, що наш статут не відповідає деяким статтям закону і через те треба його переробити* (Панас Мирний) (ознака — зміст документів); *Гризли його сумніви, чи не буде суперечити вимогам хорошого тону пропозиція щодо вінчання під час жалоби* (І.Вільде) (ознака — моральна складова дії та устоїв).

Формально-синтаксична структура речень з прикметниковим предикатом аналогічна такій же структурі структури з дієслівним предикатом. Її репрезентує модель **Subj - Adv Praed - Obj₁ - Obj₂**, де **Subj** — підмет, **Adv Praed** — присудок іменний складений з прикметниковою основною

частиною, **Obj₁** — додаток зі значенням об'єкта порівняння, **Obj₂** — додаток зі значенням об'єкта-ознаки. Правобічний компонент “об'єкт порівняння” морфологічно оформляють безприйменниковим давальним відмінком іменника і прийменниковим родовим, знахідним та орудним. Компонент “ознака” має три варіанти морфологічного вираження: прийменниковий і безприйменниковий орудний відмінки іменника та прийменниковий знахідний. Формально-граматична будова речень з предикатним прикметником репрезентована такими структурними моделями:

N₁ - Adj - N₃ - праерN₅/ N₅ — *Панно ідентичне картині за композицією / розмірами; Своім внутрішнім змістом сюжети полотен Рембрандта адекватні його інтимним переживанням; Робота обчислювальних машин аналогічна деяким функціям мислення людини за структурою мислинневих операцій*; або варіантом моделі, де ознака виражає підрядне речення: *Поет і художник подібні бджолі: з найрізноманітніших квітів збирають вони янтарний і запашиий мед* (М.Рильський); чи ознака зрозуміла з контексту: *Боротьба за свою культуру рівнозначна змаганням за життя* (Я.Радевич-Винницький);

N₁ - Adj - праерN₅ - праерN₅/ N₅: *Макет схожий з оригіналом за розмірами/численними деталями*; або варіантом моделі, де синтаксема у формі орудного відмінка, виражена розгорнутим словосполученням: *Наявні в рослині карденоліди з погляду їх хімічної будови і дії споріднені з такими ж сполуками, що містяться в строфанті та конвалії* (Ф.Мамчур);

N₁ - Adj - праерN₂ - праерN₅/ N₅: *За характером суцвіт'я, тривалістю цвітіння [флорибунда троянди] подібні до гібриднополіантових* (Календар); *Пурин і його похідні близькі до продуктів білкового обміну низькою токсичністю* (Ф.Мамчур); або варіантом моделі з факультативною валентністю компонента-ознаки: *Раз їм почувся згори шум, одмінний од шуму плавнів* (М.Коцюбинський); — *Погляньте лише, який гарний [хлопчик]. Зовсім до вас подібний* (І.Франко);

N₁ - Adj - праерN₄ - N₅/праерN₂ — *Цибулина формою схожа на ріпу* (Смачного!); *Вона [Любка] була дуже схожа з лиця на Нимідору* (І.Нечуй-Левицький); або варіантом моделі, у якій ознаку порівняння виражає підрядне речення: *Іноземна мова схожа на спорт: щоб досягти успіху, потрібна постійна копітка праця*; або вона лишається невербалізованою: *Зірвана урядами держпрограма із забезпечення регіонів автобусами для регулярного підвезення дітей і вчителів у школи більше схожа на гру* (Газ. “День”) (ознака — несерйозність намірів);

N₁ - Adj - праерN₄ - праерN₄ — *На смак топінамбур схожий на грушу; На дотик хутро схоже на шовк*; у цій моделі ознаку порівняння репрезентуює словосполучення з прийменником **на**, що виражає якість, сприйняту на смак, на дотик, на вигляд.

Компонент-ознака у формально-граматичній структурі речення може бути виражений і прислівником, напр.: *Протягом довшого чи коротшого часу вони [іноетнічні елементи] мовно і значною мірою також генно уподібнюються* (Я.Радевич-Винницький); *Переклад дослідно близький до оригіналу*.

Отже, розмежування рівнів у структурі речення, з одного боку, а з іншого — дослідження взаємозв'язку всіх його рівнів сприяє об'єктивному визначенню змістових і формальних характеристик компонентів речення. Аналіз пропозиційних структур та їхньої трансформації у вербальні конструкції виявив низку характерних особливостей.

Формально-синтаксична структура речень зумовлена належністю вербально оформленого предиката до частиномовного класу прикметника чи дієслова. Вона може бути репрезентована шістьма структурними моделями з дієслівним предикатом та шістьма з прикметниковим предикатом, у яких перший правобічний компонент позначає об'єкт порівняння, а другий — ознаку: 1) **N₁ - V - праерN₅ - праерN₅**, 2-3) **N₁ - V - праерN_{2/5} - N₅**, 4-5) **N₁ - Vf - N₄ - N₅/праерN₅**, 6) **N₁ - V - N₃ - праерN₅**, та 1) **N₁ - Adj - N₃ - праерN₅/N₅**, 2) **N₁ - Adj - праерN₅ - праерN₅/N₅**, 3) **N₁ - Adj - праерN₂ - праерN₅/N₅**, 4-5) **N₁ - Adj - праерN₄ - N₅/праерN₂**; 6) **N₁ - Adj - праерN₄ - праерN₄**.

Семантична і синтаксична організація речення являють собою складний механізм, у якому взаємодіють лексичні значення слів, їхні синтаксичні зв'язки і семантичні відношення, що репрезентують константи: “реальна дійсність — мислення — мова (мовлення)”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д.Арутюнова – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Барменкова О. П. Компаративна модель світу в російській мові та її реалізація у творах І.Бабеля : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / О. П. Барменкова. – К., 2003. – 20 с.
3. Бартон В.И. Сравнение как средство познания / В.И.Бартон – Минск : Изд-во БГУ, 1978. – 128 с.

4. Кучеренко І.К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / І.К.Кучеренко – К.: Вид-во КДУ, 1959. – 106 с.
5. Марчук О.І. Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М.М.Коцюбинського: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01"Українська мова"/ О.І.Марчук. – Одеса, 2002. – 229 с.
6. Прокопчук Л.В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01"Українська мова"/ Л.В.Прокопчук – К., 2000. – 18 с.
7. Рошко С.М. Формально-граматична та функціонально-семантична структура порівняльних синтаксем і підрядних речень у сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01"Українська мова"/ С.М.Рошко – Ужгород, 2001. – 21 с.
8. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій сучасної української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01"Українська мова" / Н. П. Шаповалова. – Донецьк, 1996. – 16 с.

В статті здійснено комплексний аналіз семантичної та формально-граматичної структури моделі порівняння в реченнях з дієслівними та прикметниковими лексемами у позиції компаративних предикатів, визначено співвідношення компонентів логіко-граматичного та формально-синтаксичного рівнів речення. Виокремлено типи структурних моделей порівняння формально-синтаксичного рівня речення з дієслівними та прикметниковими компаративними предикатами.

Ключевые слова: логическая структура модели сравнения, средства выражения категории сравнения, структура предложений с глагольными и прилагательными компаративными предикатами.

У статті здійснено комплексний аналіз семантичної та формально-граматичної структури моделі порівняння в реченнях з дієслівними та прикметниковими лексемами у позиції компаративних предикатів, визначено співвідношення компонентів логіко-граматичного та формально-синтаксичного рівнів речення. Виокремлено типи структурних моделей порівняння формально-синтаксичного рівня речення з дієслівними та прикметниковими компаративними предикатами.

Ключові слова: логічна структура моделі порівняння, засоби вираження категорії порівняння, структура речень з дієслівними та прикметниковими компаративними предикатами.

In the article complex analysis of semantic and formal-grammatical structure of model of comparison in sentences with verbal and adjectival lexemes in the position of comparative predicates is presented, the correlation between components of the logical grammar and formal syntactic levels of sentence is clarified. Types of structural models of comparison of formal syntactic level of sentence with verbal and adjectival comparative predicates are distinguished.

Keywords: Logical structure of model of comparison, the means of expressing the category of comparison, the structure of sentences with the verbal and adjectival comparative predicates.